

**ХОВУЗ БАЛИҚЧИЛИГИДА ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ТАННАРХИНИ
РЕЖАЛАШТИРИШНИНГ УСЛУБИЙ ТАЪМИНОТИНИ
ТАКОМИЛЛАШТИРИШ**

Досмуратова Шахиста Кенгашовна

Қорақалпоғистон қишлоқ хўжалиги

ва агротехнологиялар институти таянч докторанти

Аннотация. Мақолада бизнес-режа балиқчилик хўжалиги ривожланиши учун асос сифатида ўрганилган. Бизнес-режа тушунчаси назарий жиҳатдан тадқиқ қилинган ва муаллифлик ёндашуви шакллантирилган. Бизнес-режа тузилиши бўйича иқтисодий манбалардаги ёндашувлар тадқиқ ва таҳлил қилинган, улар асосида балиқчилик хўжалиги учун бизнес-режа тузилиши тавсия этилган.

Калит сўзлар: бизнес-режа, балиқчилик хўжалиги, бизнес-режа тузилиши, балиқчиликни ривожлантириш.

Балиқчилик ҳукуматимиз томонидан алоҳида эътибор қаратилаётган соҳалардан бири бўлиб, сўнгги йилларда мазкур соҳада бошқарув тизимини такомиллаштириш бўйича бир қатор қарорлар қабул қилинди. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 1 майдаги «Балиқчилик тармоғини бошқариш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-2939-сон [1], 2018 йил 6 апрелдаги «Балиқчилик тармоғини жадал ривожлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-3657-сон [2], 2018 йил 6 ноябрдаги «Балиқчилик соҳасини янада ривожлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-4005-сон [3] қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 13 сентябрдаги «Балиқчилик тармоғини комплекс ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 719-сон [4] қарори. Мазкур қарорларда белгиланган вазифаларни амалга ошириш жуда ҳам муҳим ҳисобланади.

Балиқчилик хўжаликларида харажатлар ва маҳсулот таннархини режалаштиришни такомиллаштириш оптимал ташкилий, технологик, иқтисодий ва экологик шароитларда бозор томонидан истеъмол қилинадиган маҳсулотнинг маълум ҳажмини, ассортиментини, сифатини ишлаб чиқариш ва сотиш учун зарур бўлган харажатлар миқдорини ҳисоблашга асосланиши керак.

Балиқчилик хўжаликларида ишлаб чиқариш таннархини режалаштиришни такомиллаштиришнинг асосий йўналишлари қуйидагилардан иборат бўлиши керак:

- бозор нархларининг реал даражасини, рақобат ва сотиш бозорларининг мавжудлигини ҳисобга олган ҳолда рухсат этилган максимал харажатларни аниқлаш;

BARQAROR IQTISODIY O‘SISH ORQALI AHOLI TURMUSH FAROVONLIGINI OSHIRISH MASALALARI

- ишлаб чиқаришнинг мавжуд шароитларида реал эришиш мумкин бўлган барча харажатларни тежашни ҳисобга олган ҳолда, шунингдек ишлаб чиқариш қувватлари, асосий воситалар ва меҳнат ресурсларидан тўлиқ ва оқилона фойдаланишни ҳисобга олган ҳолда ҳисоб-китоб қилинадиган маҳсулотнинг стандарт таннархини аниқлаш;

- ярим доимий харажатларнинг нисбий ўсишини, асбоб-ускуналар ва меҳнатнинг тўхтаб қолиши, бошқа йўқотишлар ва бошқа характердаги самарасиз харажатларни ҳисобга олган ҳолда, рентабелсиз маҳсулот ишлаб чиқаришни аниқлаш;

- ишлаб чиқариш ҳажмлари ва маҳсулот таннархини янги, унумдорли юқори асбоб-ускуналар олиш, янги техникалар билан қайта жиҳозлаш, ишлаб чиқаришни модернизатсия қилиш ҳисобига самарадорликни ошириш режалари билан боғлаш;

- ишлаб чиқариш таннархининг режалаштирилган кўрсаткичлари бажарилиши устидан ички назорат тизимининг самарадорлигини ошириш.

Балиқчилик хўжаликлари ишлаб чиқариш харажатларини режалаштиришни такомиллаштириш стратегиясини белгилаш молия-хўжалик фаолиятининг техник-иқтисодий таҳлилига асосланиши лозим. Ушбу таҳлилнинг асосий мақсадлари ишлаб чиқаришни янада ривожлантириш ва такомиллаштириш, йўқотишлар ва самарасиз харажатларни бартараф этиш учун захираларни ўрганишдир. Шундан келиб чиқиб, ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш ва ишлаб чиқариш таннархини камайтириш чора-тадбирлари ишлаб чиқилиб, уларнинг таннархи ва амалга оширилишининг самараси ҳисобланиши керак.

Балиқчилик хўжаликларида ишлаб чиқариш харажатлари ва маҳсулот таннархини режалаштиришда қуйидаги асосий режалаштириш хужжатлари тузилиши лозим:

- ишга тушириш харажатлари сметаси;
- янги турдаги маҳсулотлар ва янги технологияларни тайёрлаш ва ишлаб чиқаришни ўзлаштириш учун харажатлар сметаси;
- транспорт ва харид харажатлари сметаси;
- махсус жиҳозлар ишлаб чиқариш харажатлари сметаси;
- махсус харажатлар сметаси;
- ёрдамчи ишлаб чиқариш харажатлари сметаси;
- асосий ишлаб чиқариш сеҳлари бўйича қўшимча харажатлар сметаси;
- умумий бизнес харажатлари сметаси;
- бошқа ишлаб чиқариш харажатлари сметаси;
- тижорат харажатлари сметаси.

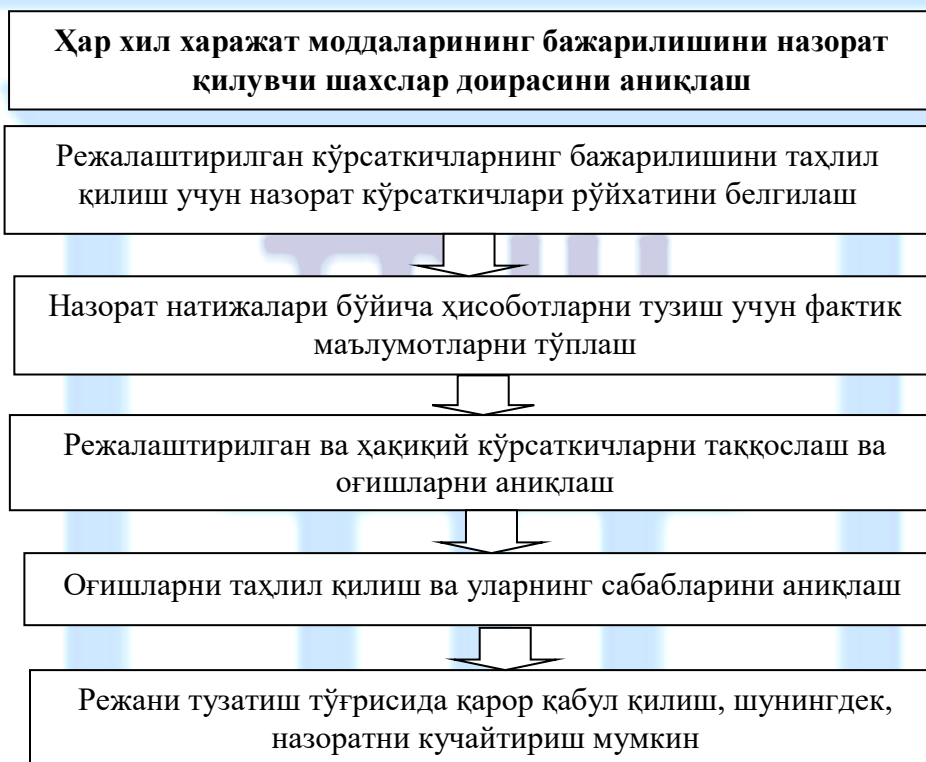
Маҳсулот таннархини камайтириш ва фойдани кўпайтириш имкониятларини тўлиқроқ аниқлаш, шунингдек, ҳақиқий харажатларни ва уларнинг ҳисобланган даражадан четга чиқиш сабабларини чуқурроқ ва ҳар томонлама таҳлил қилиш ва хўжалик фаолиятининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда балиқчилик хўжалигида

BARQAROR IQTISODIY O‘SISH ORQALI AHOLI TURMUSH FAROVONLIGINI OSHIRISH MASALALARI

режалаштирилган ҳисоб-китобларнинг омилли ва тахминий (ҳисоблаш) усуллари бирлаштириш мақсадга мувофиқдир.

Маҳсулот таннархини режалаштиришнинг тўлиқ тизимини яратиш учун режалаштирилган ҳисоб-китоблар натижалари қуйидаги мажбурий кўрсаткичларда тақдим этилиши лозим:

- ишлаб чиқариш харажатларининг режалаштирилган давр учун суммаси сифатида белгиланган мутлақ қиймати;
- маҳсулот бирлиги таннархи;
- тижорат маҳсулотларининг 1 сўми учун харажатлар.

1-расм. Балиқчилик хўжаликларида ишлаб чиқариш таннархининг режалаштирилган кўрсаткичлари бажарилишини назорат қилиш алгоритми.

Балиқчилик хўжаликларида маҳсулот таннархини режалаштириш тизими ишлаб чиқарилган маҳсулот таннархининг ўзгариши динамикасини таҳлил қилишни ўз ичига олиши керак.

Маҳсулот таннархини режалаштириш тизимининг самарадорлиги ва такомиллаштирилиши кўп жиҳатдан хўжаликнинг режалаштирилган ишлаб чиқариш таннархининг кўрсаткичларининг бажарилиши устидан самарали ички назорат мавжудлиги, оғишларни аниқлаш учун уларни текшириш ва ҳақиқий даража билан таққослаш билан белгиланади.

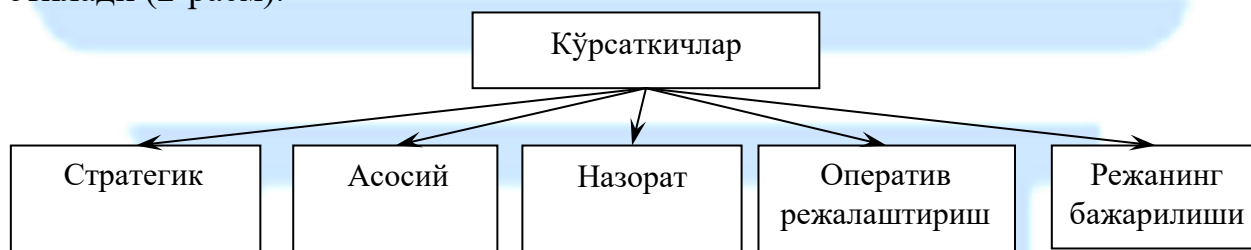
Режалаштирилган ишлаб чиқариш таннархининг кўрсаткичларини бажариш учун аниқ амалга оширилган назоратсиз ва белгиланган жавобгарликсиз режалаштириш тизими самарасиз бўлади. Режалаштирилган ҳамма нарсани ҳисобга олиш ва назорат қилиш керак,

BARQAROR IQTISODIY O‘SISH ORQALI AHOLI TURMUSH FAROVONLIGINI OSHIRISH MASALALARI

акс ҳолда режалаштириш маъносиз бўлади. Шу сабабли, балиқчилик хўжаликларида назорат ва жавобгарлик қатъий тартибга солиниши керак.

Балиқчилик хўжаликларида ишлаб чиқариш таннархининг режалаштирилган кўрсаткичларининг бажарилиши устидан назоратни 1-расмда келтирилган аниқ кетма-кетликда амалга ошириш таклиф этилади.

Режалаштирилган маҳсулот таннархининг кўрсаткичлари бухгалтерия ҳисоби ва назоратини ташкил этиш учун асос бўлиши керак. Назорат қилинадиган кўрсаткичларни қуйидаги гуруҳларга бўлиш тавсия этилади (2-расм).

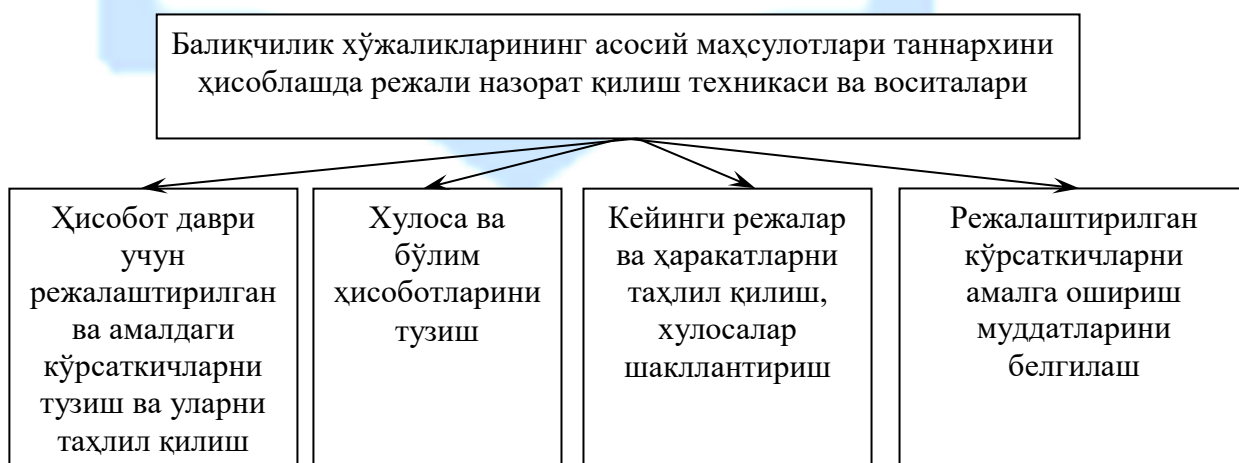

2-расм. Балиқчилик хўжаликларида ишлаб чиқариш харажатларининг назорат қилинадиган кўрсаткичларини гуруҳлаш

Балиқчилик хўжаликларининг асосий маҳсулотлари таннархини ҳисоблаш моддаларининг режали кўрсаткичлари бажарилишини мониторинг қилиш ва эришилган режали кўрсаткичлар даражасини аниқлаш учун бевосита воситалар сифатида қуйидаги воситалардан фойдаланиш таклиф этилади (3-расм).

Балиқчилик хўжаликларининг раҳбари харажатлар объектларининг ҳақиқий кўрсаткичлари ва режалаштирилган кўрсаткичлар ўртасидаги номувофиқлик сабабларини таҳлил қилиши ва салбий тенденцияларни бартараф этиш бўйича тавсиялар ишлаб чиқиши керак.

Балиқчилик хўжаликларининг раҳбари таннархнинг режалаштирилган кўрсаткичларининг бажарилишини назорат қилиш хўжаликнинг молиявий ҳолатини, молиявий барқарорлигини ва рақобатбардошлигини мониторинг қилишнинг бир қисми эканлигини тушуниши керак.

BARQAROR IQTISODIY O‘SISH ORQALI AHOLI TURMUSH FAROVONLIGINI OSHIRISH MASALALARI

3-расм. Балиқчилик хўжалиklarининг асосий маҳсулотлари таннархини ҳисоблашда режали назорат қилиш техникаси ва воситалари.

Хўжалиқда тузилган назорат тузилмаси ҳисобот даври тугаганидан кейин қатъий белгиланган муддатларда ва ҳисобот кўрсаткичларини тайёрлаш ва тузиш қоидаларига мувофиқ ишлаб чиқариш таннархининг режалаштирилган кўрсаткичларининг бажарилиши тўғрисида олдинги ҳисобот даври учун йиғма ҳисобот тузиши шарт.

Белгиланган параметрлардан оғишишларни таҳлил қилиш усулидан фойдаланган ҳолда сотиш кўрсаткичларининг режалаштирилган таннархини бажариш таҳлили Чимбой тумани «Измуратов Татлимурат» фермер хўжалигининг 2023 йил 1-чораги учун режа-факт таҳлили жадвалда келтирилган.

«Измуратов Татлимурат» фермер хўжалигининг 2023-йилнинг биринчи чорагидаги молиявий натижалари тўғрисидаги ҳисоботи ижроси таҳлили қуйидаги натижаларни кўрсатди. Ҳисобот даврида фермер хўжалигининг соф фойдаси 8 508 сўмга (102 780 - 94 272) - режалаштирилган даражага нисбатан 11,4 % га ошган.

Жадвал

«Измуратов Татлимурат» фермер хўжалигининг 2023-йил 1-чорак молиявий натижалари тўғрисидаги ҳисоботи (сўм)

Кўрсаткичлар	Режа	Ҳақиқатда	Оғишиш	
			мутлақ (сўм)	нисбий (%)
Сотишдан тушган тушум	1 692 670	1 727 230	+34 560	+2,04
Сотиш таннархи (ўзгарувчан харажатлар)	1 132 195	1 153 585	+21 390	+1,8
Маржинал даромад (ялпи маржа)	560 475	573 645	+13 160	+2,75
Рухсат этилган харажатлар,	438 625	438 625	0,0	0,0
	203 625	203 625	0,0	0,0
	175 000	175 000	0,0	0,0
	60 000	60 000	0,0	0,0
шу жумладан.	121 850	135 020	+13 170	10,8
-маъмурий харажатлар	27 578	32 240	+4 662	16,9
- тижорат харажатлари	94 272	102 780	+8 508	11,4

Ушбу ўзгаришнинг асосий омили савдо тушумининг 34 560 сўмга (1 727 230-1 692 670) (2,04 %га) ўсиши бўлди. Шу билан бирга, ишлаб чиқариш таннархи (ўзгарувчан харажатлар) нинг 21,390 сўмга (1,153,585-1,132,195) (1,8 %га) ўсиши кузатилди, бу ҳам якуний молиявий натижа

BARQAROR IQTISODIY O‘SISH ORQALI AHOLI TURMUSH FAROVONLIGINI OSHIRISH MASALALARI

кўрсаткичларининг режалаштирилган қийматларга нисбатан оғиш ҳажмига таъсир кўрсатди. Шунга кўра, солиқ тўловларининг ўсиши кузатилди, бу солиққа тортиладиган фойданинг ошиши билан боғлиқ. Умуман олганда, корхонада ҳисобот бюджети даври - 2023 йилнинг 1-чораги учун маржинал даромад (ялпи маржа) 2,75 фоизга ошган.

2023 йил 1-чорагида ўзгарувчан харажатларнинг ҳақиқий кўрсаткичи ошган, шунинг учун аввал таҳлил қилинган маҳсулотнинг ҳар бир ассортиментни бўйича ҳисоб-китобларнинг таннарх моддаси харажатлари бўйича ушбу ўзгариш сабабларини янада чуқурроқ таҳлил қилиш керак. Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботда сотиш таннархи (ўзгарувчан харажатлар) режалаштирилган қийматга нисбатан 1,8 % га ошган. Кейинчалик, маълум бир маҳсулот таннархини ташкил этувчи ҳар бир харажат моддасини оширишнинг асослилигини таҳлил қилиш керак. Материалларни сотиб олиш нархларига таъсир қилувчи инфляция бозор жараёнлари шароитида нархларнинг ошишини хом-ашё таннархининг кескин ошиши билан изоҳлаш мумкин. Ҳар бир модда бўйича ушбу харажатларнинг ҳар бир жойида ҳар бир харажат моддасини батафсил таҳлил қилиш бизга харажатларнинг ошиши сабабларини аниқлаш имконини беради.

Ўзгарувчан харажатларнинг ортиқча сарфланишига қарамай, молиявий натижа режалаштирилган кўрсаткичга нисбатан ошган. Фермер хўжалиги фойдасини оширишнинг асосий омили маҳсулот сотишдан тушган соф тушумнинг ўсиши (сотиш ҳажми), шунингдек, сотилган маҳсулотлар миқдорининг кўпайиши бўлиши керак. Шунинг учун хўжалик томонидан ўрнатилган нарх сиёсатини самарали, деб тавсифлаш мумкин. Сотиш нархлари ошишига қарамай, сотувлар сони камаймаган.

Умуман олганда, қисқа ҳисобот даврида олинган «Измуратов Татлимурат» фермер хўжалигининг мавжуд режалаштириш тизимини таҳлил қилгандан сўнг, хўжалик ижобий ривожланиш тенденциясини яратиш учун захирага эга деган хулосага келишимиз мумкин. Ушбу балиқчилик фермер хўжалиги томонидан ишлаб чиқарилган маҳсулотлар талабга эга, аммо фойда келтирмайди. Фермер хўжалиги ишлаб чиқариш харажатларини камайтириш ва харидорларни жалб қилиш, уларга юқори сифатли маҳсулотлар ва кенг ассортиментни таклиф қилиш позициясидан туриб ишлашни давом эттириши керак.

Ушбу хулосалардан келиб чиққан ҳолда, «Измуратов Татлимурат» фермер хўжалиги раҳбарияти кейинги режалаштириш даври учун қуйидаги асосий йўналишларни ишлаб чиқиши керак:

- асосий фондлар, хусусан ҳовуз фондини модернизация қилиш;
- сифатли балиқ маҳсулотлари ишлаб чиқариш учун тўйимли озуқалар билан таъминлаш;
- балиқ турларини кўпайтириш асосида ишлаб чиқариш кўламини кенгайтириш.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

BARQAROR IQTISODIY O‘SISH ORQALI AHOLI TURMUSH FAROVONLIGINI OSHIRISH MASALALARI

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 1 майдаги «Балиқчилик тармоғини бошқариш тизимини такомиллаштириш чоратадбирлари тўғрисида» ги ПҚ-2939-сон қарори. <https://lex.uz/docs/3188263>
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 6 апрелдаги «Балиқчилик тармоғини жадал ривожлантиришга доир кўшимча чоратадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-3657-сон қарори. <https://lex.uz/docs/3642735?otherlang=1>
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 6 ноябрдаги «Балиқчилик соҳасини янада ривожлантиришга доир кўшимча чоратадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-4005-сон қарори. <https://lex.uz/docs/4046069>
4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 13 сентябрдаги «Балиқчилик тармоғини комплекс ривожлантириш чоратадбирлари тўғрисида»ги 719-сон қарори. <https://lex.uz/docs/3343140>
5. Қличев, Б. П. (2022). Маҳсулот сотиш ҳажми таҳлилинини такомиллаштириш масалалари. *Science and Education*, 3(5), 1719-1728.
6. Maxmatqulova H.G'. "Properties of borel sets" . "Innovation in technology and Science Education", *Scientific journal*.2023. Vol.2.№14. P.169-175.
7. Ochilov, O. I. (2022). INVESTMENT QUALITY ANALYSIS IN BUSINESS ENTITIES. *Архив научных исследований*, 2(1).
8. Ochilov, O. (2022). ИНСОН КАПИТАЛИГА ИНВЕСТИЦИЯЛАР ВА БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ. *Архив научных исследований*, 2(1).
9. Ochilov, O. I. (2019). DEVELOPMENT OF METHODOLOGY FOR RECOGNIZING REVENUES FROM INVESTMENTS. In *Бухгалтерский учет, анализ и аудит: история, современность и перспективы развития* (pp. 96-99).
10. Ochilov, O. I. (2019). THEORETICAL BASES OF INVESTMENTS ACCOUNTING. In *БУХГАЛТЕРСКИЙ УЧЕТ: ДОСТИЖЕНИЯ И НАУЧНЫЕ ПЕРСПЕКТИВЫ XXI ВЕКА* (pp. 209-214).
11. Ochilov, O. I. (2018). METHODOLOGICAL ASPECTS OF FINANCIAL AND ECONOMIC PERFORMANCE ANALYSIS OF BUSINESS ENTITY. In *АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА, СТАТИСТИКИ И НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ* (pp. 26-34).
12. Юлдашев, Ж. А. ТИЖОРАТ БАНКЛАРИДА МИЖОЗЛАР БИЛАН МУНОСАБАТЛАР ҲОЛАТИНИ БАҲОЛАШ УСУЛИНИ ТАКОМИЛАШТИРИШ.
13. Qlichev Baxtiyor Pardayevich. (2024). Xo‘jalik yurituvchi subyektlarda CVP-tahlilni tashkil etishning muammoli jihatlar. *YASHIL IQTISODIYOT VA TARAQQIYOT*, 4 (2024), 754–759
14. Klichev Bakhtiyar Pardayevich. (2024). Problematic Aspects of Organizing Cvp-Analysis in the Enterprises of Uzbekistan // *Web of Scientist*:

International Scientific Research Journal, 5(5), 241–248. Retrieved from <https://wos.academiascience.org/index.php/wos/article/view/4906>

15. Kholdorov Sardor Umarovich. (2024). LIQUIDITY RISK MANAGEMENT IN THE BANKING SECTOR: CHALLENGES, STRATEGIES AND IMPLICATIONS. *World Scientific Research Journal*, 26(3), 122–131. Retrieved from

<http://www.wsrjournal.com/index.php/wsrj/article/view/3255>

16. Qlichev Baxtiyor Pardayevich. (2024). Korxonalarda operatsion faoliyat samaradorligini tahlil qilish masalalari. *World Scientific Research Journal*, 26(3), 86–94. Retrieved from

<http://wsrjournal.com/index.php/wsrj/article/view/3251>

17. ҚЛИЧЕВ, . Б. П. (2022). ИШБИЛАРМОНЛИК ФАОЛЛИГИ ТАҲЛИЛИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ. *Архив научных исследований*, 2(1). извлечено от

<https://journal.tsue.uz/index.php/archive/article/view/373>

18. Qlichev, B. (2024). Korxonalar faoliyatini rivojlantirishda operatsion faoliyat tahlilining zarurligi. *Mintaqani ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari, Konferensiya to'plami. Termiz, O'zbekiston. 15-iyun 2024-yil.* <https://doi.org/10.5281/zenodo.11909171>

19. Yakupbaevich, I. J. ., Abrarovich, Y. J. ., Akhtamovich, H. S. ., & Bekmurodova. (2023). COMMERCIAL BANKING, CREDIT OPERATIONS, PROVISION OF COLLATERAL, ASSESSMENT MECHANISMS. *FAN, TA'LIM, MADANIYAT VA INNOVATSIYA JURNALI | JOURNAL OF SCIENCE, EDUCATION, CULTURE AND INNOVATION*, 2(4), 6–13. Retrieved from <https://mudarrisziyo.uz/index.php/innovatsiya/article/view/251>

20. Abdullayev, A., & Djamalov, H. (2023). ORGANIZATIONAL STRUCTURE OF THE INTERNAL CONTROL SERVICE FOR THE FULFILLMENT OF TAX OBLIGATIONS OF ENTERPRISES. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 8(4), 297-307.

21. Xudoyorov, O. O. (2023). Bank daromadlarini oshirishda masofaviy bank xizmatlarini tutgan o‘rni.

22. Odilovich, K. O. (2024). IMPACT OF REMOTE BANKING SERVICES ON BANK INCOME. *International Journal of Education, Social Science & Humanities*, 12(6), 82-86.

23. Majidov, J. K. (2019). Ways of improving management of credit portfolio at commercial banks. *International Journal of Research in Social Sciences*, 9(3), 725-736.

24. Мажидов Ж. (2024). Тижорат банклари активлар портфелларининг сифатини ошириш бўйича хориж тажрибаси ва унинг ўзига хос хусусиятлари. (2024). *Ustozlar Uchun*, 1(4), 1463-1467. <https://pedagoglar.org/index.php/02/article/view/3878>